

Критика: рецензії та огляди ═══

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ МОВНОЇ СТИХІЇ КОВАЛІВКИ

(Рец.: Лесюк М.П. Мовна стихія Ковалівки. Частина перша. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2024. 620 с.)

Відомий у слов'янському науковому світі український мовознавець Микола Петрович Лесюк (1940-2024) за своє земне життя встиг багато зробити в різних сферах, особливо ж – у царині лінгвістики. Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Почесний професор рідної альма-матер, Заслужений працівник освіти України, Відмінник народної освіти, лауреат багатьох українських та закордонних премій, він є автором понад 400 публікацій, присвячених історії, становленню, розвитку, утвердженню, функціюванню української мови. Не одне покоління словолюбів зі вдячністю згадує чудового викладача, наставника, колегу, багаторічного декана філологічного факультету Миколу Петровича, його відданість тому, що робив, його залюбленість у мову і той запал, з яким передавав знання про неї, утверджував її, служив їй як дослідник, викладач, громадський діяч. В одній зі своїх книг М.Лесюк скромно зазначає, що його лекції, «можливо, допомогли вникнути в таємниці рідної української мови, полюбити її, стати її захисниками, утвердити себе добрими філологами» [2, с. 3]. Зі впевненістю констатую: не просто «можливо» – дуже допомогли тисячам студентів.

У доробку мовознавця виокремлюємо праці, у яких висвітлено багатство й різноманітність рідної говірки, її різнорівневі особливості. Крім численних статей із цієї тематики, назвемо видану 2008 року книгу «Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)», у якій автор намагається долучити читача до багатющої, живої народномовної стихії, спонукає зануритися у свіжість, якою дихають невичерпні й невмирущі діалектні криниці, відчуті їхню красу й неповторність, доводить, що діалектизми є потужними джерелами, які живлять повноводну ріку літературної мови, засвідчують багатство й різноманітність лексичної скарбниці рідного для нього говору, з якої він видобуває словесні перлини й долучає до цього нев'янучого запашного багатобарв'я своїх читачів та запрошує скуштувати чару народної мови.

Виявом пошанування батьківсько-материнської говірки став і словник «Мовна стихія Ковалівки», що вийшов у світ незадовго до заходу

життєвої зорі Миколи Петровича. На щастя, він встиг опублікувати багатющий діалектний матеріал рідного села у вигляді окремої лексикографічної праці. Та, на жаль, це тільки перша частина; друга, як сам зазначив у Передмові, мала охоплювати стійкі сполучення слів – фразеологізми, прислів'я, приказки (паремії). Присвятив автор своє дітище «Незабутній Ірині Фаріон», чий погляд на мову поділяв і підтримував.

У Передмові М.Лесюк звертає увагу на те, що останнім часом науковці посилили увагу до вивчення місцевих говірок, пояснюючи це значною мірою тим, що такі дослідження потужно підтримує Інститут української мови НАН України на чолі з директором – доктором філологічних наук, професором, завідувачем відділу діалектології Павлом Юхимовичем Гриценком, який, до слова, є одним із рецензентів словника. Далі автор зазначає, що пропонований словник ковалівської лексики укладено за диференційним принципом, тобто вибірково містить ті слова з живого мовлення ковалівчан, яких немає в літературній мові або які мають відмінне від літературних еквівалентів звучання чи значення. Безперечним позитивом рецензованої лексикографічної праці є те, що в усіх словникових гаслах позначено наголос, оскільки є немало слів, які різняться від літературних відповідників саме акцентуацією. На відміну від інших подібних робіт, ілюстрації подано звичайним текстом, а не фонетичною транскрипцією, що, на думку автора, сприятиме більшій доступності словника до широкого кола користувачів.

Тут же, у Передмові, мовознавець коротко схарактеризував фонетичні та граматичні особливості ковалівської говірки, яка, як і говірки сусідніх сіл Мишин, Стопчатів, Спас, Великий Ключів, Люча, Уторопи, Яблунів, має багато рис, спільних для всього південно-західного наріччя. Жителі Ковалівки послуговуються лексикою, характерною для мешканців Покуття та Гуцульщини, оскільки населений пункт, на думку багатьох дослідників, якраз і лежить на межі між названими історико-етнографічними регіонами.

Структура словникової статті чітка і зрозуміла: реєстрове слово (гасло); найнеобхідніші коментарі (як-от: частиномовна належність, деякі відмінкові чи особові закінчення; стилістичні зауваги тощо); значення мовної одиниці; ілюстрація вживання в мовленні. Наведемо деякі приклади:

ЗВІЗДА, -и – 1) зірка на небі. – *Нова радіськь стала, іка ни бувала, над Вертепом звізда ясна світлом засіяла* (3 колядки); 2) вертеп, театральне дійство з вертепними (різдвяними) персонажами: Ангел, пастушки, царі, Ірод, Воїн, Жид, Циган, Москаль, Смерть, Чорт тощо. Цей Вертеп чи Звізда ходить від хати до хати на Різдво і колядує. – *Ше донині люди згадують, як у 1989-90 роках у Ковалівці ходида наша Звізда колідувати. За один вечір мибули убійшли 32 хати, а за нами – гурма людий! Так усім було цікаво. Але це був особливий Вертеп! Ролі виконували дорослі люди*

– мої брати, племінники, які з'їхалисі зі Львова, Чернівців, Франківська, сценарій був спеціально розроблений (я мав честь його вкласти) на основі традиційних вертепів, але з відображенням сучасних реалій, костюми були прекрасні, їх помагали робити наші мама, сестри, а Юра і Петро самі свої костюми створили (Чорта і Воїна). Це було унікальне дійство!! Потому нас ше знімали журналісти від французького журналу, приїздили журналісти з Києва, зробили були навіть передачу на радію [1, с. 209-210];

НЕСКРІЙНИЙ, прикм. – незграбний, недолугий, нездатний. – *Наш тато такій був майстер на всі руки – усьо умів робити – і хати будував, і стільирку робив, і підлоги людим ставив, і печі мурував, і на машинці шив людим одежину, і голос мав унікальний, бо ціле своє коротке життя був діком у церкві, і шо хоч міг зробити. Про таких кажуть, шо маї золоті руки. А я не вдаві в тата, я йкїйс дуже нескрїйний до йкоїс майстеркі. Но, але, може, зато шос инче можу...* [1, с. 388];

ПАСУВА́ТИ, -ую, -уї, -уют – личити, бути комусь до лица, підходити. – *Є в нас у Ковалівці таке прислів'я: «Так пасуї тобі, як свини в дощ». Це – коли хтос убересі в шос надто крикливе, шо йму уно ніяк ни підходить* [1, с. 409];

СНО́ЧИ, присл. – учора ввечері (з ночі). – *Як ішов я до дівчини пізно ввечір сночи, шос на мене з-поза вугла вітріціло очи. Та я вітіг із кішені свій ліхтарик «Даймонд», присвітив і придививсі – то верба звичайна!* (Коломийка) [1, с. 507];

МЕЖІ́Й, прийм. [ме^нжі] – між. – *Діти, ану не сварітці: мир межі вами – миска с пирогами!* (Прислів'я, жарт) [1, с. 339].

«Щоб відчути смак і колорит говірки, вловити її фонетичні та граматичні особливості», а отже, «зануритися в її стихію, відчути живе мовлення місцевих людей» [1, с. 7], автор ілюструє значення діалектизмів текстами з мовленням представників різних категорій мешканців села, а також уривками місцевого фольклору тощо. Ці приклади – коротші чи довші розповіді – не тільки маніфестують відповідне слово, тобто мають не лише лінгвістичну цінність, а й містять пізнавальну інформацію. У них – Ковалівський усесвіт. Із них дізнаємося про трагічні сторінки буття народу в нелегкі періоди нашої непростой української історії та сучасності. У наведених текстах воскресають факти й події, які довгий час були приречені на невідомість, про які зі знаних причин не говорили вголос, однак які не забувалися, можливо, у найтіснішому колі час від часу зринали сумними спогадами. У них струменять щирість і теплота родинних взаємовідносин, думки про виховання дітей у душі любові до споконвічних українських традицій, про пошанування батька й матері у сім'ї, про опіку дітей з боку родичів.

Часто тексти-ілюстрації пересипані перлинами народної мудрості, висловленої у прислів'ях, приказках, коломийках, колядках чи інших

зразках фольклору. Напр., у словниковій статті про прикметник-діалектизм **раний** (ранній) читаємо: «У наші родині всі діти і дорослі, відколи себе памнітаю, вставали раненько. Мама казала, що «хто рано встає, тому Бог дає». Ми це кімували, і ніхто не лінувавсі. Так я і своїх дітей привчив. **Раний** пташок богато вже встигне зробити, нім пізній Іван сі пробудит» [1, с. 472]. Текстом про деякі принципи виховання дітей у сім'ї супроводжується словникова стаття говірково маркованого дієприкметника **розпещений**: «Нас у наші родині виховували в спокійному, мирному дусі. Ніхто ніколи ні на кого не кричыв, не сварив, у хаті ніколи не було криків. Але була дисципліна! Ніхто ні мамі, ні татови не перечив нічо – як мама ци тато сказали, так мало бути. А родичі наші були мудрі і все мудро нас наствійили. Бо не раз див'юсі, йкі то діти є **ропещені**, шос собі дошукуют, вередуют, вімагают. Родичі мают робити дітим то, шо вни хочут, али в межіх розумного, бо потому з такого синочка віростаі лобур, котрий думаі, шо понад него нема нікого на світі» [1, с. 483].

Теплі спогади про дитинство, батька й матір містить ілюстративний матеріал до словникової статті діалектної лексеми **Вечері** (Свята вечеря): «Ми колис у дитинстві дуже чекали Сьвітої **Вечері**, бо на Сьвітій Вечір ангелик нам приносив ялинку. Іка то була втіха! Ми з мамов ішли на город. Поза хату візирати першу зірочку на небі, потому до нас приєднувавсі тато. І, як уздріли зірочку, ішли до хати. А в хаті сіяі вогниками (запалені свічечки) прекрасна ялинка! Іка це була радіськ! Ми потому всім розказували, шо, як ми прийшли до хати, а в хаті вже стоїт ялинка. Іку нам казку уміли створити наші незабутні тато і мама!» [1, с. 53]. З тексту-ілюстрації про **Меланку** як новорічне театралізоване дійство з багатьма персонажами дізнаємося про її спільні та відмінні риси від вертепної драми: «У **Меланці** ни так, як у Звїзді (Вертепі). Там є спеціальний сцїнарій, який відтворює уродини Христа. А в Меланці сцїнарію нима, але там є як релігійні персонажі, так і світські. Є Коза, є **Меланка**, є Жид, Чорт, Лікар, Козак, Воїн, Циган, навікь Ксьондз і хто лиш ни хоч. Кождий собі готовит костюм, обов'язково мусі бути музики, може деколи бути скрипка, цимбали, сопілка, мусит бути бубен, баян, гармошка і ше всьікі инчі інструменти, хто на чім уміі грати. Під кождов хатов **Меланка** щідруї: «Нині Мелані, завтра Василі – щедрий вечір...». Тут є на шо подивитисі і шо послухати...» [1, с. 339-340].

Тож користувач зможе насолодитися ще й читанням різножанрового й тематично розмаїтого ілюстративного матеріалу, черпаючи найрізноманітніші відомості з життя ковалівчан.

Вважаємо, що українська діалектна лексикографія поповнилася ще одним ґрунтовним описом – словником М.П.Лесюка, у якому зібрано говіркове багатство його рідного села. Крім того, ця праця, на наше переконання, є своєрідною енциклопедією народної мудрості, свідченням

синівської любові до материнської мови, намаганням автора пошанувати мову. Також цей словник може стати взірцем, гідним наслідування, для тих, хто хотів би зібрати й увіковічнити говірку рідного населеного пункту.

Література

1. Лесюк М.П. Мовна стихія Ковалівки. Частина перша. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2024. 620 с.
2. Лесюк М.П. Осанна рідному слову: Збірник матеріалів з нагоди 80-річчя. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2020. 356 с.

Любов Пена, Івано-Франківськ